

Ernst Reuter ve Türkiye’de Sosyal Konut¹

Esra Akcan

Özet

Bu makale, Ernst Reuter’in mülteci olarak bulunduğu Türkiye’de, bir disiplin olarak şehirciliğin kurulmasındaki, sosyal konut konusundaki fikirlerin yaygınlaşmasındaki ve modern belediyeçiliğin gelişmesindeki katkılarını incelemektedir. Reuter’i kendiyile benzer durumda olan bir grup Alman göçmenin hayatı ve profesyonel katkılarıyla birlikte ele alan makale, bunu, kültürün küresel dolaşımını açıklamak için çeviriyi dilin ötesinde görsel mecralara taşıyan bir çeviri kuramı bağlamında gerçekleştirmektedir.

Anahtar sözcükler: şehircilik, sosyal konut, belediyeçilik, Türk-Alman ilişkileri, çeviri kuramı.

Ernst Reuter and Social Housing in Turkey

Abstract

This article explores the German immigrant/exile Ernst Reuter’s contributions to the foundation of city planning as a discipline, the distribution of social housing ideals and the development of modern municipalities in Turkey. Reuter is examined in the context of the life-world and professional contributions of a group of German-speaking immigrants who shared similar conditions, and in relation to a translation theory that offers a way to understand the global circulation of culture by carrying the concept of translation beyond language to visual fields.

Keywords: city planning, social housing, municipalities, German-Turkish relations, translation theory

1 Çeviren Doç. Dr. Tayfun Çınar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Ernst Reuter ve Türkiye’de Sosyal Konut

Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde Türkiye’de bulunan hiçbir Alman mülteci güçlü bir şehircilik kürsüsünün kurulmasında, sosyal konut ideallerinin yaygınlaştırılmasında ve modern belediyelerin yapılandırılmasında Ernst Reuter (1889-1953) kadar istekli, azimli ve üretken olmamıştır. Reuter, Türkiye’den ayrıldıktan sonra günümüzde onun hatırasına bir meydanın yer aldığı Batı Berlin’in savaş sonrasında ilk belediye başkanı olacaktır. Türkiye’ye gelmeden önce Marburg, Münih ve Münster Üniversitelerinde tarih, coğrafya ve Almanca çalışmıştır. 1912’den itibaren Sosyal Demokrat Partinin üyesi ve 1919-1921 arasında Komünist Partinin Sekreteriydi. 1926’dan 1931’e kadar Berlin kent meclisinin bir üyesi olarak çalışmış ve 1931’den 1935’e kadar Magdeburg Belediye Başkanı olarak hizmet etmiştir. Reuter, 1916-1918 yılları arasında savaş esiri olarak Rusya’da geçirmiş, 1933 yılında Nazi Toplama Kampı’na konulmuş ve 1935’te oradan kaçarak Hollanda ve Londra üzerinden Türkiye’ye gelmiştir. Reuter, Ankara’da, Maliye Bakanlığı’na uzman olarak atanmıştır.² 1936-1937 öğretim yılında Martin Wagner’in Ankara Siyasal Bilgiler Okulu’nda (Mülkiye) şehircilik üzerine üç önemli ders vermesi, dönemin dekanını şehircilik kürsüsü kurmaya teşvik etmiştir. Wagner’in tavsiyesi üzerine Reuter kürsü başkanı olarak atanmıştır.³ Reuter, Türkçe’yi süratle öğrendikten sonra derslerini Türkçe olarak vermeye başlamıştır.⁴ 1946’ya kadarki uzun kalış süresi içerisinde Türkiye’deki belediye örgütlenmeleri ve sosyal konut teorilerinin şekillenmesine katkı sağlayan kapsamlı bir yayın ve ders listesine sahip olmuştur. Reuter’in çalışmaları çok disiplinli bir kitleye hitap ettiğinden mimarlar, siyaset bilimciler ve kamu görevlileri arasında bir köprü görevi kurmuştur. Onun etkisi İstanbul ve Ankara’nın ötesine uzanarak küçük Anadolu kentlerine dek ulaşmıştır.

Reuter yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin kentlerinin, kurum binalarının ve yerleşim alanlarının şekillenmesine yardım eden, Almanca konuşan bir uzmanlar grubu içerisinde yer almıştır. Almanya ve Türkiye’deki yerleşik kültürü dönüştüren değişikliklere odaklanan *Architecture in Translation* adlı kitabım, çeviriyi dilin ötesinde görsel mecralara taşıyan kültürün küresel dolaşımını açıklamanın yeni bir yolunu göstermektedir. Bu çeviri kuramı, melezliğin belirsiz kavramlarının ve kültürötesiciliğin ötesine geçilmesi, ithal, etki ya da transfer gibi pasif metaforları engelleyiciliğiyle -insanlar, düşünceler, teknoloji, bilgi ve imajların bir ya da daha

2 Bu makalede Ernst Reuter hakkında yayınlanmayan dokümanlar şuradan elde edilmiştir: Nachlaß Ernst Reuter, Landesarchiv; Berlin; ayrıca bakınız Fehmi Yavuz (1968). *Prof. Ernst Reuter*; Ankara: Sevinç Matbaası.

3 Wagner, Siyasal Bilgiler Okulu Yöneticisine Mektup, 29 Nisan 1938, Nachlaß Ernst Reuter, Landesarchiv, Berlin.

4 Reuter yayınlanmak üzere Türkçeye çevrilmiş olan notlarını Almanca yazmıştır.

fazla ülkeden diğer bir ülkeye ulaşımıyla ortaya çıkan değişim süreci-sosyopolitik bağlamı ve tüm öznelerin kültürel değişimlerinin gözden geçirilmesine izin verir. Kitap, küreselleşen bir dünyada gerçek kozmopolit bir etik için tabandan gelen çevirilebilirliğe ilişkin yeni bir kültürün taahhüdünü savunmaktadır. Kitap, aynı zamanda, gezegende kentsel nüfusun kırsal nüfusu geçmesiyle, hızlı ve tesadüfi dönüşümlerle dünya kentlerinin temel açmazlarından birinin kaynağı olan konut alanında -mimarlık ve kentbilimin kesişiminde kavramsallaştırılan- yapılmış çalışmalara da bir katkıdır.⁵

1923'te daha Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, Kemalist yöneticiler kendilerini ülkenin Osmanlı geçmişinden ayırmışlar ve tasarımın geleceğini gören, Almanca konuşan mimarları tercih ederek kendilerini Avrupa ile daha çok uyumlulaştırmışlardır. 1933 yılı Almanya-Türkiye ilişkileri açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemden itibaren Hermann Jansen ve Clemens Holzmeister gibi pek çok Almanca konuşan mimar, ülkelerinde ikamet etmeye devam ederken, çeviri mektuplar aracılığıyla iletişim sağlayarak Türkiye için projeler tasarlamışlardır. 1933 yılında Almanya'da Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelmesini takip eden süreçte sürgündeyken çalışmaları edebiyat eserleri arasında kabul edilmiş olan Leo Spitzer ve Erich Auerbach'ın da içinde yer aldığı pek çok Yahudi ve/veya sosyalist uzman daha ciddi sonuçlarla karşı karşıya kalmamak için iltica etmek zorunda kalmıştır. Ernst Reuter, Bruno Taut, Martin Wagner, Margarete Schütte-Lihotzky, Wilhelm Schütte, Franz Hillinger ve Gustav Oelsner gibi mimarlar ve şehir planlamacılar 1933'ten sonra Türkiye'ye gelmişlerdir.⁶

Türkiye'deki iç dönüşümler aynı zamanda 1933 yılının bir kırılma noktası olmasına katkı sağlamıştır. Arap harfleri ile yazılmış Kuran işareti, 1 Ağustos'ta Darülfünun'un kapısından çıkartılarak yerine Latin harfleriyle "İstanbul Üniversitesi" yazılı levha konulmuştur. Alman mülteciler, bu üniversite reformunda ve Osmanlı medrese sistemini sona erdiren pedagojik programın yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Modern Avrupa'daki disiplinlere denk düşen alanlarda eğitim vermek üzere konuk olarak kaldıkları dönemde Türk eğitim sisteminde önemli bir iz bırakmış olan yaklaşık 180 profesör

5 Esra Akcan (2012). *Architecture in Translation: Germany, Turkey and the Modern House*, Durham, London: Duke University Press. Türkçe çeviri için daha önceki bir versiyona bakınız: Esra Akcan (©2006, 2009). *Çeviride Modern Olan. Kent ve Konutta Türk-Alman İlişkileri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Bu kitaplarda ayrıca Ernst Reuter'in katkıları da araştırılmıştır.

6 Akcan, 2012, 2009; Bernd Nicolai (1998), *Moderne und Exil. Deutschsprachige Architekten in der Türkei 1925-1955* Berlin: Verlag für Bauwesen; Burcu Doğramacı (2008). *Kulturtransfer und nationale Identität*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.

ve asistan ders vermek üzere davet edilmiştir.⁷

Bu esnada Almanya'da iktidara gelen Nasyonel Sosyalistler İstanbul'da yaşayan Alman topluluklarına da etkiye bulunmuşlardır.⁸ Rejim değişikliğini izleyen aylarda Türkiye'deki Alman Okulu ve Alman resmi kurumları Nasyonel Sosyalist misyonu yaymaya başlamışlardır. Hitler için neredeyse bir propaganda aracı olarak çalışan, onun büyük resimlerini yayınlayan, doğum gününü ve siyasi programlarını kutlayan ve Alman toplumuna yönelik makalelerine yer veren bir Alman gazetesi olan *Türkische Post*, Avrupa anakarasındaki iktidar değişikliğini yakından takip etmiştir. Yıllık Nazi festivallerini örgütlemek üzere Nasyonel Sosyalist kurumlar ve gençlik grupları kurulmuştur. Alman radyosu II. Dünya Savaşı süresince her gün on beş dakika Türkçe yayın yapmıştır. Johannes Glasneck ve Anne Dietrich'in araştırmasına göre Türk medyası ve Alman Okulu rejim değişikliği kapsamında Nazi kurumlarının bir parçası olan öğretmenler ve muhabirler istihdam ederek önemli düzeyde değiştirilmiştir.⁹ Dönemin Alman yetkilileri Türk hükümetine Yahudi profesörleri kendi öneri listesindeki isimlerle değiştirmeleri yönünde baskıda bulunmuştur.¹⁰

Bu nedenle, Almanca konuşan bireyler Türkiye'de entelektüel ve siyasi görevler almıştır. Ülkelerinden rejim nedeniyle kaçmış olan, Türk üniversitelerinde çalışan Reuter ve çok sayıda profesör Türkiye'deki Nasyonel Sosyalist propaganda ile

7 Almanya-Türkiye ilişkileri üzerine, özellikle yüksek öğrenim alanında, daha önce bahsedilen kitapların yanı sıra bakınız: Horst Widmann (1973). *Exil und Bildungshilfe Die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933*, Frankfurt: Peter Lang Pub; Regine Erichsen (1991). "Die Emigration deutschsprachiger Naturwissenschaftler von 1933 bis 1945 in die Türkei in ihrem sozial- und wissenschaftshistorischen Wirkungszusammenhang", in Herbert Strauss et. al. (eds.). *Die Emigration der Wissenschaften nach 1933*, Munich, London, New York, Paris: K.G. Saur; Stanford J. Shaw (1993). *Turkey and the Holocaust, Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution*, London: MacMillan Press; Haymatloz. *Exil in der Türkei* (2000), Exhibition Catalogue, 8 Ocak – 20 Şubat 2000, Berlin: Akademie der Künste; Sabine Hillebrecht, "Haymatlos. Unterrichtsmaterialien zum Exil in der Türkei 1933 bis 1945", Yayınlanmamış dokümanlar, Staatsbibliothek, Berlin; Kemal Bozay (2001). *Exil Türkei. Ein Forschungsbeitrag zur deutschsprachigen Emigration in die Türkei (1933-1945)*, Münster, Hamburg, London: LIT Verlag.

8 Johannes Glasneck (1978). *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, İstanbul: Onur Yayınları; Anne Dietrich (1998). *Deutschsein in Istanbul. Nationalisierung und Orientierung in der deutschsprachigen Community von 1843 bis 1956*, Opladen: Leske + Budrich.

9 Glasneck'in iddialarına göre Beyoğlu, İstanbul, Yeni Dünya ve Signal adlı dergiler Alman Faşist güçlerince kontrol edilmişlerdir. Glasneck, 1978, s. 19-26.

10 Philipp Schwartz (1995). *Notgemeinschaft. Zur Emigration deutscher Wissenschaftler nach 1933 in die Türkei*, Helge Peukert (ed.) Marburg: Metropolis Verlag, s. 95-98; Türkçe Çeviri: Philipp Schwartz (2003). *Kader Birliği. 1933 Sonrası Göç Eden Alman Bilim Adamları*, Çev. Nagehan Alçı, İstanbul: Belge Yayıncılık.

mücadele etmişlerdir. Reuter'in yanı sıra Schütte çifti ve Herbert Eichholzer gibi mülteciler, hayatları boyunca iletişim içinde oldukları arkeolog Halet Çambel'in de dahil olduğu İstanbul'daki sol kanat entelektüel gruplar içinde yer almışlardır.¹¹ Gerhard Kessler Türk İşçi Sendikası'nın kuruluşu için çalışmıştır. Bu Alman akademik grupları Türkiye'deki Alman Büyükelçiliği'nin yetki alanında bulunsalar da genellikle faşizm karşıtı olarak bilinmekteydiler.¹²

Türkçe öğrenmiş olanların dışında Alman profesörlerin pek çoğu Türkçe çevirmen eşliğinde Almanca olarak derslerini vermişlerdir. Ernst Reuter, Fritz Neumark ve Leo Spitzer'in yanı sıra, Türkçe öğrenmiş olanlardan bir tanesidir. Reuter, Schwartz, Fritz ve Ernst Hirsch gibi mültecilerin pek çoğu hatıralarında ve kişisel mektuplarında Türklerin modernleşme yolundaki istekliliğini takdir etmişler ve teknik ve mali kaynak eksikliğine rağmen bu programların bir parçası olmaktan memnun olmuşlardır.¹³ Martin Wagner gibi diğerleri için "Doğu çok yoksuldu", "Türkler (ve neredeyse tüm Asyalılar) makine ve sermaye karşısında tehlikeli bir çakmak ile oynayan bir çocuk gibiydiler."¹⁴

2 Ağustos 1944'te Türkiye Nasyonel Sosyalist Almanya ile tüm bağlarını kopartmış, II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını bildirmiş ve Nasyonel Sosyalist Almanya ile ilişkili olan tüm Almanlara ülkeden ayrılma emri vermiştir. Kalmak isteyen Almanlar herhangi bir siyasi faaliyette bulunmaktan uzak durmaya mecbur edilmiştir. Ancak Reuter bu kuraldan muaf tutulmuştur. Bazı Alman mülteciler Nazizm sonrası Almanya'yı kuracak fikirler geliştirmek için yeraltı örgütleri kurmuşlardır. Bu bağlamda Reuter ve Thomas Mann birbirlerine 1943'ün gelişyle savaş sonrası oluşacak yeni bir Almanya öngörüsü içeren sayısız mektup yazmışlardır.¹⁵

Sosyal açıdan Alman profesörler birbirleriyle genellikle yakın temas halinde olmuşlardır. Pek çoğu çocuklarını Nazi propagandası yapan Alman Okulu'na

11 Halet Çambel - Esra Akcan Yazışması, 23 Kasım 2002, Türkiye.

12 İngiliz Bilgi Ofisi resmi dokümanları Wilhelm Schütte'nin 1942 ve 1945 arasında Avusturya'nın özgürlüğünü amaçlayan Nazi karşıtı eylemleri örgütleyen grubun bir üyesi olduğunu kanıtlamıştır. İstanbul'da İngiliz Bilgi Ofisi'nin yayınladığı resmi mektup, 15 Ocak 1945, Bernd Nicolai Arşivi.

13 Nachlaß Ernst Reuter, REP 200 Nr 59, REP 200 Nr 163-168, Landesarchiv, Berlin; Schwartz, 1995; Fritz Neumark (1980). *Zuflucht am Bosphorus. Deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emigration 1933-1953*, Frankfurt: Verlag Josef Knecht, s. 138-144; Türkçe çeviri: Fritz Neumark (1982). *Boğaziçine Sığınanlar. Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*, Çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını.

14 Martin Wagner, Ernst May'e mektup, 1 Mayıs 1937, İstanbul, Nachlaß Martin Wagner, Letters 26, Akademie der Künste, Berlin.

15 Nachlaß Ernst Reuter, Mektuplar REP 200 N. 166, Landesarchiv, Berlin.

göndermek istemediğinden çocukların eğitimi önemli bir sorun oluşturmuştur. Reuter'inki de dahil bazı çocuklar, özel dersler alırken (Ankara'da yaşayanlar çoğunlukla Leyla Kudret Erkönen'den olmak üzere) bazıları da İngiliz ve Türk okullarına gitmiştir.¹⁶ Ankara Bahçelievler'de ailesiyle birlikte yaşayan Reuter mektuplarında ne Türk, ne Alman olan sadece küçük siyasi bir mülteci grubuna ait olan çocuklarının yalnızlığına ilişkin endişelerini sık sık dile getirmiştir. Ancak Reuter'in çocukları Türk arkadaşlar edinerek büyümüş, başarılı akademisyenler ve işadamları olmuşlardır. Oğlu Edzard Reuter anılarında Türkiye'de büyümekten duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve Almanya'nın birleşmesinden sonra Renzo Piano, Richard Rogers ve diğerleri ile Potsdamer Platz'ın yeniden inşasında çalışırken sık sık aklına gelen bir anı olarak İstanbul'da babası ile Bruno Taut ve Martin Wagner'in arasında geçen şehirciliğin önemine ilişkin uzun tartışmalardan bahsetmiştir.¹⁷

Bu dönemde Türkiye'deki Alman mültecilerin yaşam dünyalarına ilişkin bu girişten sonra, Reuter'in Weimar Almanyası'nda katkıda bulunduğu sosyal konut ve toplu konut tartışmalarını Türkçeye çevirerek modern bir disiplin olarak şehirciliğin doğuşuna yaptığı katkıyı ön plana getirmek isterim. O dönemde Türkiye'ye iltica edenlerden biri olan ve Weimar sosyal konut ve toplu konut tartışmalarının önemli ustalarından Martin Wagner, kentsel tasarımın sanatsal yönlerini ortaya çıkarmış ve hem mali temelli hem de teknoloji merkezli bir şehircilik sistemi önermiştir. Bu konuda kendisini Hermann Jansen'in Ankara'nın imar planına muhalif durumda bulmuştur. Mimarlık tarihçisi olarak Bernd Nicolai, Wagner'in de içinde olduğu genç mimarlar kuşağının kendilerini binanın yaratıcısı olarak değil, metropolisin kurgusunu yapan olarak gördüklerini savlamıştır.¹⁸ Wagner'e göre, Jansen modern kentlerin karmaşık mali ve örgütlenmeye ilişkin sorunlarını çözmekten aciz kalarak kent tasarımında nostaljik biçimde yüzü geleneğe dönük Sittevari "sanatsal ilkelere" takılıp kalmıştır.

Günümüzün şehir inşacıları unutuporlar ki kendileri "şehir inşacı" [*Stadtbaumeister*] değillerdir.¹⁹ Ne zamanın büyük kentleri ne de eskiler şehir

16 Neumark, 1980, s. 124-125; Sabine Hillebrecht (2000). "Emigrantenkinder in Ankara," içinde *Haymatloz. Exil in der Türkei*, Sergi Kataloğu, 8 Ocak – 20 Şubat, 2000, Berlin: Akademie der Künste, s. 112-129.

17 Edzard Reuter (1998). *Schein und Wirklichkeit. Erinnerungen*, Berlin: Wolf Jobst Siedler Verlag; Nachlaß Ernst Reuter, Mektuplar REP 200 N. 59, 165, Landesarchiv, Berlin.

18 Bernd Nicolai, 1998, s. 71.

19 (Yazarın notu) Almanca metin elimde olmamasına rağmen, Wagner büyük bir olasılıkla *Stadtbaumeister* kelimesini kullanmıştır; kelime Türkçeye "şehir inşacı" olarak çevrilmiş ve İngilizcesi bu makalede "city builder" olarak kullanılmıştır. Eğer bu durum geçerliyse, Almanca cümle buradaki Türkçe ve İngilizce çevirisinden çok daha az totolojik olacaktır. Wagner tırnak içinde kullandığı "şehir inşacı/city builder" ile Almanya'daki kent planlarının belli geleneğine gönderme yapmaktadır, bunları mali temelli örgütsel modelinden ayırmak istemiştir.

inşacıları tarafından inşa edilmişlerdir. Kentler makineler ve sermayeler gibi çok daha kuvvetli güçler tarafından inşa edilir.²⁰

Berlin deneyimine uygun olarak Wagner “bu oluncaya kadar söz organizatörlerindir”²¹ diyerek Türkiye’deki bu tartışmayı sonlandırmıştır.

1935-1936 akademik yılında diğer bir Alman göçmen, ekonomist Fritz Neumark, İstanbul Teknik Üniversitesi Ekonomi ve Sosyoloji Bölümünde kentler üzerine komün bilgisi başlıklı bir dizi ders düzenlemiştir. Bu derslerle Alman ve Türk uzmanları çeşitli konular etrafında bir araya getirmiştir. Bu isimler ve dersler arasında Gerhard Kessler’in kent tarihi ve kent tipleri, Muhlis Ete’nin turizm, Fritz Neumark, Ömer Celal Sarç ve Refii Şükrü’nün kentlerin mali örgütlenmesi, İstanbul Belediyesinden Süreyya Ali, Ziya Koca İnan ve mimar Ernst Egli’nin kentsel konut sorunları yer almıştır.²² Bu derslerde konuşmacılar alana ilişkin Batı’daki güncel gelişmeleri anlatmış ve hijyen, güneşe göre konumlanma, uygun havalandırma, verimlilik, hıfzıssıhha ve altyapıyı Türkiye’de yerleşim kültürünün modern ilkeleri olarak belirlemişlerdir.²³

Bu ders dizisinin bir devamı olarak 1940’da, Ernst Reuter “Komün Bilgisi: Şehirciliğe Giriş” (*Einführung in die Kommunalwissenschaft*) adlı kitabını yayınlamıştır.²⁴ Reuter kitabında, şehirciliğin resmi boyutlarının yerine mali, hukuki ve örgütsel boyutlarını öne çıkarmak amacıyla Fransızca kelime kentbilim (*urbanisme*) yerine kent bilimleri (*Kommunalwissenschaft*) kavramını kullanma önerisini vurgulamıştır. Gerhard Kessler kitap incelemesinde Türkiye’deki kentlerin çok uzunca bir süredir Fransız sisteminin etkisinde olduğundan bahsetmiş ve Reuter’in kitabının Türk okuyucuya şehirciliğe ilişkin 1933 sonrası Alman düşüncesini tanıtmaya girişimi olduğunu belirtmiştir.²⁵ Wagner’in de savunduğu gibi, caddelere ve meydanlara şekil veren şehircilik anlayışının, sadece resmi bir

20 Martin Wagner (1937). “Büyük Şehirler Nasıl Tadil Edilir?” *Arkitekt*, S. 5, N. 2, s. 57.

21 Martin Wagner (1937). “Büyük Şehirler Nasıl Tadil Edilir?” *Arkitekt*, S. 5, N. 3, s. 74.

22 Fritz Neumark, ed (1936). *Komün Bilgisinin Esas Meseleleri*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

23 Ernst Egli (1936). “Şehir Planları,” ve “Şehirlerde Mesken ve İskan Meselesi,” içinde *Komün Bilgisinin Esas Meseleleri*, Fritz Neumark (ed.). İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, s. 185-214; Süreyya Ali (1936). “Şehirlerde mesken ve sokaklar hijyeni, genel temizlik işleri,” içinde *Komün Bilgisinin Esas Meseleleri*, Fritz Neumark (ed.). İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, s. 156-173; Ziya Koca İnan (1936). “İstanbul Şehir Planı ve İstanbulda Mesken Meselesi,” içinde *Komün Bilgisinin Esas Meseleleri*, Fritz Neumark (ed.). (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, s. 215-226.

24 Ernst Reuter (1940). *Komün Bigisi. Şehirciliğe Giriş*, çev. Niyazi Çıtakoğlu, Ankara: Bekir Sıtkı Baykal. Almanca eser adı: “Einführung in die Kommunalwissenschaft”

25 Gerhard Kessler (1941). “Komün Bilgisi,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ocak 1941, s. 334-339.

içerikle kalmayıp aynı zamanda yönetsel, teknik, mali ve hukuki politikalara da sahip bir kurum haline dönüşmesi gerekmektedir.²⁶

Reuter şehirciliği bir ölçek meselesi olarak değil, bir prensip olarak değerlendirmiştir. “Köylerimizde ne gibi şehircilik işleri yapılabilir?” adlı makalesinde küçük ölçekli yerleşim yerlerinin sırf kent olmadıkları için şehircilikten yoksun bırakılmaması gerektiğini ele almıştır. Tam aksine, örgütlü, uyumlu, temiz ve yeşil yerleşimler yaratma peşinde bir uğraş olarak tanımlanan şehircilik, köyleri, küçük kasabaları ve büyük kentleri de kapsayacak her ölçekle ilgili olmalıydı.²⁷ Bu yaklaşımla neredeyse modernizm ile eşanlamlı kabul edilen şehirciliği Reuter, yeni Türkiye Cumhuriyeti için olmazsa olmaz bir disiplin olarak savunmuştur. Berlin’in *Siedlung* Britz ve Siemensstadt’ı ile örneklediği, kentsel yapının ayrılmaz bir parçası ve şehircilik ile mümkün hale gelen modern bir buluş olarak sosyal konut ilgisinin odağındaydı. Reuter’in “Şehirlerimizin Gelişme Problemleri” adlı makalesi (*Die Entwicklungsprobleme unserer Städte*) genel olarak Avrupa’da ve özellikle de Almanya’da toplu konut fikrine ilişkin olarak genişletilmiş bir çalışmaydı. Birçok meslektaşı gibi Reuter, 19. yüzyılda kentlerin plansız ve sağlıksız büyümesini eleştirmiş; konuta ilişkin yeni bir strateji oluşturmanın gerekliliğini açıklamış; tartışmalara zemin yaratan bir model olarak Howard’ın bahçe kentine gönderme yapmış; modern kentlerin gelişmesine dönük olarak bir ana plan ihtiyacını vurgulamış; arsa spekülasyonunu eleştirmiş ve konut blokları arasında açık alan ve parkları övmüştür.²⁸

Reuter aynı zamanda toplu konut üretiminde devlet desteğinin ve özel mülk sahiplerinin denklemden uzaklaştırılmalarının mutlak gerekliliğini başlıklandırmıştır. “Mesken Meselesinin Hal Çareleri” (*Wege zur Lösung der Wohnungsfrage*) adlı kitabı Aralık 1943’te ilk olarak Türk Ekonomi Topluluğuna bir ders şeklinde sunulmuştur.²⁹ Reuter burada şunları ifade etmiştir:

Daha önceki gibi, hiçbir şekilde ve hiçbir yerde toplu konut üretimi bireylere ve özel şirketlere bırakılamaz... Genellikle arsa sahiplerinin tek bir mülkten mümkün

26 Ernst Reuter (1941-1942). “Teknik, Güzel Sanatlar ve Şehirlerin İdaresi,” *Arkitekt*, S.9-10, N. 11-12, s. 265-267.

27 Ernst Reuter (1951). “Köylerimizde ne gibi şehircilik işleri yapılabilir?” *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 66, s. 9-13; Ernst Reuter (1944, 1945). “Küçük Belediyeler Meselesi,” bölüm 1 & 2, çev. Adnan Kolatan, *Arkitekt*, S.12, N. 9-10, s. 233-236; *Arkitekt*, S. 13, N. 3-4, s. 75-78, 90.

28 Ernst Reuter (1943). “Şehirlerimizin Gelişme Problemleri,” çev. Bekir Sıtkı Baykal, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, No. 5, s. 149-163; Almanca metin: “Die Entwicklungsprobleme unserer Städte,” Nachlaß Ernst Reuter, REP 200 acc2326 Nr. 56, Landesarchiv, Berlin.

29 Ernst Reuter (1946). *Mesken Meselesinin Hal Çareleri*, Ankara: Kışecilik ve Matbaacılık TAŞ; Almanca metin: “Wege zur Lösung der Wohnungsfrage,” 12 Mart 1943, Nachlaß Ernst Reuter, REP 200 acc2326 Nr. 56, Landesarchiv Berlin.

olan en yüksek faydayı ve en yüksek karı elde etme arzuları, kaçınılmaz olarak birleştirilmiş ve tekdüze bir mahalle talep edip bunu yaratmanın yollarını araması gereken modern şehirciliğin gereksinimleri ile çelişmektedir.³⁰

Arsa spekülasyonu ile mücadelede belediyelere emlak vergisi, genişletilmiş kamulaştırma hakları, inşaat malzemeleri üzerinde kamu denetimi ve en önemlisi konut üretimi için ucuz arsa satın alma yetkisini içeren sosyalist önlemler almalarını önermiştir. Bu önerilerini çoğu kez çalıştığı Berlin ve Magdeburg başta olmak üzere “tüm Avrupalı belediyeler aşamalı olarak bu yolu izlemiştir” iddiası ile meşrulaştırmıştır.³¹ Türkiye’nin gereksinimini “diğer ülkelerdeki toplu konut tecrübesini ve uygulamalarını içeriye aktaracak merkezi bir örgütlenme” olarak ifade etmiştir.³²

Böyle bir örgütlenme tam da geniş yetkili ve bütçeli modern belediyeçilik anlamına gelmekteydi. Eğitim faaliyetlerinin yanı sıra Reuter, büyüklüklerine bakmaksızın Türk kentlerinde belediyeçiliğin kurumsallaştırılması için de büyük enerji harcamıştır. Belediyeler Mecmuası’nın oluşturulmasına ve yayın politikalarına dönük önerilerde bulunmuş³³ ve dergide çok sayıda makale yayınlamaya devam etmiştir.³⁴ *Arkitekt* ve *La Turquie Kemaliste* gibi diğer dergilere katkıları çoğu kez herhangi bir büyüklükteki içerleştirime ilişkin belediyelerin önemini öne çıkarmıştır.³⁵ Hükümetin genel bütçesinden

30 **Ibid.** (Almanca), s. 2, 3; (Türkçe), s. 5, 7.

31 **Ibid.** (Almanca), s. 6; (Türkçe), s. 11.

32 **Ibid.** (Almanca), s. 11; (Türkçe), s. 20.

33 *Belediyeler Mecmuası* editörü Alaettin Cemil Topçuoğlu’na mektupları, Reuter’in derginin oluşturulmasında ve yayın danışmanlığında çok yakın bir şekilde yer aldığını göstermektedir. Bakınız: Ernst Reuter, Alaettin Cemil Topçuoğlu’na Mektup, 10 Mayıs 1941, Nachlaß Ernst Reuter, REP 200 ACC 2326, Nr. 53.54, Landesarchiv, Berlin.

34 Ernst Reuter (1941). “Şehir planında iktisadi kaideler,” *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 64, s. 19-27; Ernst Reuter (1941). “İçme sularının satışında esaslar,” *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 63, s. 16-19; Ernst Reuter (1941). “Mustacel bir vazife. Endüstri amelesinin meskenlere yerleştirilmesi,” *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 65, s. 8-12; Ernst Reuter (1941). “Belediyeler Bankası Faaliyeti,” *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 69, s. 7-10; Ernst Reuter (1941). “Köylerimizde ne gibi şehircilik işleri yapılabilir,” *Belediyeler Dergisi*, S.6, N. 66, s. 9-13; Ernst Reuter (1941). “Belediyeler İstatistiği,” *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 69, s. 31-35; Ernst Reuter (1941). “Vilayet hususi idarelerin istatistiği,” *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 70, s.10-14; Ernst Reuter (1941). “Türk Dilinde Bibliyografya,” *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 70, s. 14-29.

35 Ernst Reuter (1941-1942). “Teknik, Güzel Sanatlar ve Şehirlerin İdaresi,” *Arkitekt*, S. 9-10. N. 11-12, s. 265-267; Ernst Reuter (1943). “Belediyelerin Yapı İşletmeleri,” çev. Adnan Kolatan, *Arkitekt*, S. 11, N. 1-2, s. 27-32; Ernst Reuter (1943). “Belediye Meclisleri Azalarının Hak ve Selahiyetleri,” *Arkitekt*, S. 11, N. 3-4, s. 86-90; Ernst Reuter (1943). “Kasabalarımız,” çev. Adnan Kolatan, *Arkitekt*, S. 11, N. 5-6, s. 121-126; Ernst Reuter (1943). “Belediye Reisliği,” çev. Adnan Kolatan, *Arkitekt*, S. 11, N. 7-8, s.174-178; Ernst Reuter (1943). “Belediye Yapı İşlerine Luzumlu Paranın Temini,” çev. Adnan Kolatan, *Arkitekt*, S. 11, N. 9-10, s. 216-219;

belediyelere Almanya'daki oranın beşte biri bile olmayan bir pay ayrılmasından tatmin olmayan Reuter³⁶, bir yandan bu oranı arttırmayı önerirken, diğer yandan da Alman desantralizasyon modelini (sanayi ve kültürel kaynakların birkaç temel kentte toplanmasının aksine ülkenin geneline yayılmasını) öne çıkarmıştır. Türkiye'deki küçük kentlerde Reuter'in kendisi bizzat görevler üstlenmiştir. Ödemiş kenti imar planına yönelik yarışmada jüri üyesi olmuş (1944), Wilhelm Schütte ile Yozgat kenti için bir kalkınma raporu hazırlamış (1944) ve 1941 sonrasında "kaymakamlık kurslarında" küçük yerleşim yerlerinde görev yapan kaymakamlara yönelik dersler vermiştir.

Türkiye'de belediyelerin gelişimi benim uzmanlık alanım değil. Ancak bir kültürler ötesi buluşmayı açıklamak için çeviri teorisi üzerine çalışan bir bilim insanı olarak, Reuter'in "Beledi Vakıfların Modern Şehir İdaresindeki Ehemmiyetleri" adlı makalesinde yer alan çeviri konusuna değinmeden edemem. Bu makalede Reuter sosyalist Avrupalı belediyeler ve Osmanlı vakıf sistemi arasında bir benzetme yapmıştır.³⁷ Reuter bu benzetmeyi iki kurumun kamu hizmetlerini düzenlemeye ve mali sermayeyi kamu yararı için ayırmaya dönük karşılaştırmalı sorumlulukları üzerinden yapmıştır. Reuter'in deyişiyle "Avrupa ve İslam ülkeleri arasındaki temel fark, Avrupa'da vakıfların olmaması değil, Avrupa'daki vakıfların farklı yasal ilkelere dayanarak kurulmuş olmasıdır."³⁸ Bu farklılığa rağmen, Reuter'in en çok Almanya'dakiler üzerinden örnek verdiği Avrupalı sosyalist belediyelerin sorumlulukları Osmanlı vakıflarına çok benzemektedir. Reuter, yazılarında Alman belediyelerinin tarihini gözden geçirirken sık sık "vakıf" terimini kullanarak Weimar deneyimini kendi kavramsallaştırmasına dönüştürmüştür. Bir bakıma Reuter, Osmanlı vakıf sistemini sosyalist siyasi bir yapıya *avant la lettre* işaret etmiştir. Bu kendisine, uzun soluklu etkisinin Türkiye'de sosyal demokrat idealler için güçlü bir kurum olarak gelişmesine yardımcı olduğu Siyasal Bilgiler Okulu'nda sosyalist stratejileri savunmak için yeterli güveni vermiş olmalıdır. Mimarlara seslenirken Reuter, ucuz arazi alarak ve buralarda inşasını gerçekleştirerek toplu konut üretimine katılmanın belediyelerin sorumluluğu olduğunu güçlü bir şekilde savunmuştur.³⁹ Vergi gelirleri özel girişimcilere bel bağlayamayacak olan nüfusun

Ernst Reuter (1943). "Mesken Meselesinin Hal Çareleri," *Arkitekt*, S. 11, N.11-12, s. 263-271; Ernst Reuter (1944, 1945). "Küçük Belediyeler Meselesi," bölüm 1 & 2, çev. Adnan Kolatan, *Arkitekt*, s.12, N. 9-10, s. 233-236; *Arkitekt*, S. 13, N. 3-4, s. 75-78, 90; Ernst Reuter (1945). "Gayri Menkullerin Üzerine Kredi Meselesi," *Arkitekt*, S. 13, N. 7-8, s. 179-182; Ernst Reuter (1947). "Die Selbstverwaltung in der Türkei," *La Turquie Kemaliste*, N. 47.

36 Ernst Reuter (1939). "Komünlerin Kalkınması Usulleri," Manisa'daki Konferans, 24.4.1939, Nachlaß Ernst Reuter, REP 200-21, N. 56-57, Landesarchiv, Berlin, s. 57.

37 Ernst Reuter, "Beledi Vakıfların Modern Şehir İdaresindeki Ehemmiyetleri," çev. Coşkun Üçok, *İktisat Fakültesi Mecmuası* 3, N. 3-4 (1942), s. 1-15.

38 Ibid., s. 1.

39 Ernst Reuter (1942). "Beledi Vakıfların Modern Şehir İdaresindeki Ehemmiyetleri," çev. Coşkun Üçok, *İktisat Fakültesi Mecmuası* S. 3, N. 3-4, s. 1-15.

her kesimi için konut sağlamaya ayrılmalıdır. Osmanlı vakıf sistemi ve Weimar dönemi Alman belediyeleri arasındaki benzetmesi, Reuter'e sürgünde olduğu yere kendi anavatanının idari sisteminin ayrıntılarını taşımasında yardımcı olmuştur. Reuter'in düşüncesine göre Türk toplumu Weimar Almanya'sının sosyal idealleri ile çoktan uyumlaştırılmıştı. Çağdaş Türk hukuk sisteminde, belediyelerin sahibi belirlenemeyen arsayı talep etmeleri Reuter'in zihnindeki ucuz konut üretimi için mükemmel bir imkan yaratabilecekti.⁴⁰ Reuter, Türkiye'de toplu konut üretimine yönelik ciddi bir taahhüdün olacağını varsaymış olmalıdır.

Ancak, bu öngörüsünde Reuter tamamen yanılmıştır. Toplu konut ideallerine yönelik bir destek varmış gibi görünmesine ve Ankara'da üst orta sınıf ailelere ve memurlara yönelik kooperatif evleri üretilmiş olmasına rağmen, devlet 19. yüzyılın büyük bir kısmında Türkiye'de alt orta sınıfa dönük geniş miktarlarda konut yaratmakta başarılı olamamıştır. Bu durum, söz konusu dönemde Türkiye'de Avrupa'daki toplu konut politikalarını ustaca planlamış pek çok mültecinin bulunduğu ve Türk mimarları eğittiği düşünüldüğünde şaşırtıcı bir sonuçtur. Etkin bir konut politikasının olmamasının sonuçları, 1950'lerden sonra apartmanlarla kaçak yerleşimlerin Türk kentlerinde iki farklı model konut tipi olmasıyla iyice belirginleşmiştir. *Arkitekt*'in editörü Zeki Sayar bu tarz konut uygulamalarının önde gelen eleştiricisi olarak 1946'da "Mesken Davası" adlı iki bölümlü yazısında resmi politikayı eleştirmiştir. Göz alıcı memur mahallelerinin kurulmasıyla gerçek konut sorununun göz ardı edildiğine işaret etmiştir.⁴¹

Reuter'e göre, bireysel yaratıcı olarak mimar modern çağın gerekliliklerini yerine getirebilmelidir. Kent mimarı imar planlarını uygulayan ve konut üretimini sürdüren çok yönlü bir örgütlenmenin ayrılmaz bir parçası olmalıydı. Yetkililer Reuter'in düşüncelerini dikkate almış olsaydılar, mimarlar, kent planlamacılar ve belediye bürokratları sürekli birbirleriyle tartışmak ve pazarlıklarla taviz vermektense işbirliği içinde olmalıydı. Mimarın statüsü tek tek evlerin yaratıcısı olmaktan toplu konutun düzenleyicisi olmaya dönüşmüş olacaktı. Devletin ve belediyelerin birkaç ayrıcalıklı kesimin değil, toplumun tamamının yaşam koşullarını güvence altına almak için toplu konut üretimine bağlı olmaları gerekmektedir.

40 *Ibid.*, s. 30.

41 Zeki Sayar (1946). "Mesken Davası," bölüm 1 &2, *Arkitekt*, S. 13, N. 3-4, s. 49-51; S.13, N.7-8, s.149-150.

Kaynakça

- Akcan, Esra. (2012). *Architecture in Translation: Germany, Turkey and the Modern House*, Durham, London: Duke University Press.
- Akcan, Esra. (©2006, 2009). *Çeviride Modern Olan. Kent ve Konutta Türk-Alman İlişkileri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ali, Süreyya. (1936). “Şehirlerde mesken ve sokaklar hijyeni, genel temizlik işleri,” içinde *Komün Bilgisinin Esas Meseleleri*, Fritz Neumark (ed.). İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, s. 156-173.
- Bozay, Kemal. (2001). *Exil Türki. Ein Forschungsbeitrag zur deutschsprachigen Emigration in die Türki (1933-1945)*, Münster, Hamburg, London: LIT Verlag.
- Çambel, Halet & Akcan, Esra. Yazışması, 23 Kasım 2002, Türkiye.
- Dietrich, Anne. (1998). *Deutschsein in Istanbul. Nationalisierung und Orientierung in der deutschsprachigen Community von 1843 bis 1956*, Opladen: Leske + Budrich.
- Doğramacı, Burcu. (2008). *Kulturtransfer und nationale Identität*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- Egli, Ernst. (1936). “Şehir Planları,” ve “Şehirlerde Mesken ve İskan Meselesi,” içinde *Komün Bilgisinin Esas Meseleleri*, Fritz Neumark (ed.). İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, s. 185-214.
- Erichsen, Regine. (1991). “Die Emigration deutschsprachiger Naturwissenschaftler von 1933 bis 1945 in die Türki in ihrem sozial- und wissenschaftshistorischen Wirkungszusammenhang“, in Herbert Strauss et.al. (eds.). *Die Emigration der Wissenschaften nach 1933*, Munich, London, New York, Paris: K.G. Saur.
- Gerhard Kessler (1941). “Komün Bilgisi,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ocak 1941, s.334-339.
- Glasneck, Johannes. (1978). *Türkiye’de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, İstanbul: Onur Yayınları.
- Hillebrecht, Sabine. (2000). “Emigrantenkinder in Ankara,” içinde *Haymatloz. Exil in der Türki*, Sergi Kataloğu, 8 Ocak – 20 Şubat, 2000, Berlin: Akademie der Künste, s. 112-129.
- Hillebrecht, Sabine. “Haymatlos. Unterrichtsmaterialien zum Exil in der Türki 1933 bis 1945“, Yayınlanmamış dokümanlar, Staatsbibliothek, Berlin.
- İnan, Ziya Koca. (1936). “İstanbul Şehir Planı ve İstanbulda Mesken Meselesi,” içinde *Komün Bilgisinin Esas Meseleleri*, Fritz Neumark (ed.). (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, s. 215-226.
- Nicolai, Bernd. (1998), *Moderne und Exil. Deutschsprachige Architekten in der Türki 1925- 1955* Berlin: Verlag für Bauwesen.
- Neumark, Fritz. (1982). *Boğaziçine Sığınanlar. Türkiye’ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*, Çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını.
- Neumark, Fritz. (1980). *Zuflucht am Bosphorus. Deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emigration 1933-1953*, Frankfurt: Verlag Josef Knecht.
- Neumark, Fritz. Ed. (1936). *Komün Bilgisinin Esas Meseleleri*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Reuter, Edzard. (1998). *Schein und Wirklichkeit. Erinnerungen*, Berlin: Wolf Jobst Siedler Verlag.
- Reuter, Ernst. (1951). “Köylerimizde ne gibi şehircilik işleri yapılabilir?” *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 66, s. 9-13.

- Reuter, Ernst. (1947). "Die Selbstverwaltung in der Turkei," *La Turquie Kemaliste*, N. 47.
- Reuter, Ernst. (1946). *Mesken Meselesinin Hal Çareleri*, Ankara: Klišecilik ve Matbaacılık TAŞ.
- Reuter, Ernst. (1945). "Gayri Menkullerin Üzerine Kredi Meselesi," *Arkitekt*, S. 13, N. 7-8, s. 179-182.
- Reuter, Ernst. (1944, 1945). "Küçük Belediyeler Meselesi," bölüm 1 & 2, çev. Adnan Kolatan, *Arkitekt*, s. 12, N. 9-10, s. 233-236.
- Reuter, Ernst. (12 Mart 1943). "Wege zur Lösung der Wohnungsfrage," Nachlaß Ernst Reuter, REP 200 acc2326 Nr. 56, Landesarchiv Berlin.
- Reuter, Ernst. (1943). "Şehirlerimizin Gelişme Problemleri," çev. Bekir Sıtkı Baykal, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, No. 5, s. 149-163.
- Reuter, Ernst. (1943). "Belediyelerin Yapı İşletmeleri," çev. Adnan Kolatan, *Arkitekt*, S. 11, N. 1-2, s. 27-32.
- Reuter, Ernst. (1943). "Belediye Meclisleri Azalarının Hak ve Selahiyetleri," *Arkitekt*, S. 11, N. 3-4, s. 86-90.
- Reuter, Ernst. (1943). "Kasabalarımız," çev. Adnan Kolatan, *Arkitekt*, S. 11, N. 5-6, s. 121-126.
- Reuter, Ernst. (1943). "Belediye Reisliği," çev. Adnan Kolatan, *Arkitekt*, S. 11, N. 7-8, s. 174-178.
- Reuter, Ernst. (1943). "Belediye Yapı İşlerine Luzumlu Paranın Temini," çev. Adnan Kolatan, *Arkitekt*, S. 11, N. 9-10, s. 216-219.
- Reuter, Ernst. (1943). "Mesken Meselesinin Hal Çareleri," *Arkitekt*, S. 11, N. 11-12, s. 263-271.
- Reuter, Ernst. (1942). "Beledi Vakıfların Modern Şehir İdaresindeki Ehemmiyetleri," çev. Coşkun Üçok, *İktisat Fakültesi Mecmuası* S. 3, N. 3-4, s. 1-15.
- Reuter, Ernst. (1941-1942). "Teknik, Güzel Sanatlar ve Şehirlerin İdaresi," *Arkitekt*, S. 9-10, N. 11-12, s. 265-267.
- Reuter, Ernst. (1941-1942). "Teknik, Güzel Sanatlar ve Şehirlerin İdaresi," *Arkitekt*, S. 9-10, N. 11-12, s. 265-267.
- Reuter, Ernst. (1941). "Şehir planında iktisadi kaideler," *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 64, s. 19-27.
- Reuter, Ernst. (1941). "İçme sularının satışında esaslar," *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 63, s. 16-19.
- Reuter, Ernst. (1941). "Mustacel bir vazife. Endüstri amelesinin meskenlere yerleştirilmesi," *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 65, s. 8-12.
- Reuter, Ernst. (1941). "Belediyeler Bankası Faaliyeti," *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 69, s. 7-10.
- Reuter, Ernst. (1941). "Köylerimizde ne gibi şehircilik işleri yapılabilir," *Belediyeler Dergisi*, S.6, N. 66, s. 9-13.
- Reuter, Ernst. (1941). "Belediyeler İstatistiği," *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 69, s. 31-35.
- Reuter, Ernst. (1941). "Vilayet hususi idarelerin istatistiği," *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 70, s. 10-14.
- Reuter, Ernst. (1941). "Türk Dilinde Bibliografya," *Belediyeler Dergisi*, S. 6, N. 70, s. 14-29.
- Reuter, Ernst. (1940). *Komün Bigisi. Şehirciliğe Giriş*, çev. Niyazi Çıtakoğlu, Ankara: Bekir Sıtkı Baykal.
- Sayar, Zeki. (1946). "Mesken Davası," bölüm 1 & 2, *Arkitekt*, S. 13, N. 3-4, s. 49-51; S. 13, N. 7-8, s. 149-150.

- Schwartz, Philipp. (1995). *Notgemeinschaft. Zur Emigration deutscher Wissenschaftler nach 1933 in die Türkei*, Helge Peukert (ed.) Marburg: Metropolis Verlag.
- Schwartz, Philipp. (2003). *Kader Birliği. 1933 Sonrası Göç Eden Alman Bilim Adamları*, Çev. Nagehan Alçı, İstanbul: Belge Yayıncılık.
- Shaw, Stanford J. (1993). *Turkey and the Holocaust, Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution*, London: MacMillan Pres.
- Wagner, Martin. (1937). "Büyük Şehirler Nasıl Tadil Edilir?" *Arkitekt*, S. 5, N. 2.
- Wagner, Martin. (1937). "Büyük Şehirler Nasıl Tadil Edilir?" *Arkitekt*, S. 5, N. 3.
- Wagner, Martin. "Ernst May'e Mektup", 1 Mayıs 1937, İstanbul, Nachlaß Martin Wagner, Letters 26, Akademie der Künste, Berlin.
- Widmann, Horst. (1973). *Exil und Bildungshilfe Die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933*, Frankfurt: Peter Lang Pub.
- Yavuz, Fehmi. (1968). *Prof. Ernst Reuter*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- , *Haymatloz. Exil in der Türkei* (2000), Exhibition Catalogue, 8 Ocak – 20 Şubat 2000, Berlin: Akademie der Künste.
- , İstanbul'da İngiliz Bilgi Ofisi'nin yayınladığı resmi mektup, 15 Ocak 1945, Bernd Nicolai Arşivi.